
 Batár Attila

VÍZI VÁROSOK – VÁROSI VIZEK

Minden város másról nevezetes: Halikarnasszosz az ókori világ hét csodájának egyikéként emlékezetes, Las Vegast csillogó éjszakai fényeivel azonosítjuk, Kijev virágba borult fákat juttat az eszünkbe, s végül vannak olyan városok is, amelyek emlékét valamilyen formában a tükröző, csobogó, hűsítő víz idézi. A víz keresztülzselheti a várost, jelezheti a határát, lehet a központjában, de feltűnhet a város legkülönbözőbb területein szétszórtan is tóként, csatornaként, lehet kutak vagy medencék rendszere, minden víz másként él és más szerepet tölt be a városban.

Régen elődeinket még racionális szempontok kényszerítették a vízhez: a nomádokat az ivóvíz ritkasága az oázisok mellé, a letelepedő földművelőket az öntözés lehetősége folyók és delták árterületeinek közelébe, majd a hajóra szálló utódokat a gyors meggazdagodás vágya, a szállítás, a csere, a hódítás kalandja tengerek partjára. Idővel a természet térbeli adottságaitól függetlenedő ember stratégiát változtatott, nem a vízhez járult, hanem a vizet hozta a maga közelébe: aquaductokat emelt, csatornázott, csövekbe kényszerítette a vizet.

Napjainkban a szigorúan racionális szempontok mellé újak sorakoztak, kiszélesedett a víz rendeltetése, a legkülönbözőbb formákban és célból bukkant elő a településeken: szökővízként, hogy tereket szépítsen; ivókútból csörgedezve, hogy üdítsen; utcai vízcsapból kiengedve, hogy tüzet oltson; járda menti vájatokban, hogy az úttestet mossa Párizsban; tűzcsapokból kispriccelve, hogy forró nyári napokon hűsítsen New Yorkban; vagy utcák fölé emelt kigyózó csőmeander vezetékekben Berlinben, hogy vízzel lássák el az építkezőket. Ma már az embernek esztétikai élvezetet és egyéb örömet szerző víz ugyanolyan racionalitás lett, mint a régi, elsődleges igényeket kielégítő. Ott is megjelent, ahol a maga természetes módján, maga ásta medrében nem lett volna jelen.

A víz szimbolikája

Azok a lakók, akiknek városa valamilyen formában vízhez kapcsolódik, városukra emlékezve gyakran idézik a város vízi jelenségeit vagy a vízpartot. Marseille-t vagy Odeszszát együtt látjuk a tengerhez leereszkedő lépcsősorral, San Franciscót a dombhullámtetőkről látható tengerrel és öböllel. Amszterdamra gondolva a vízi körutak, Chicago esetében a tóparti látvány, Bangkok esetében a vízi házak képe jelenik meg előttünk, míg Rotterdamból a kikötők, Brüsszélről a pisilő kisfiú szobra, Koppenhágáról a szíren jut az eszünkbe. Bár a víz – Velencét és Stockholmot is beleértve – a valóságban a település felszínének csak a kisebbik hányadát borítja be, százalékos arányát mégis messze felülmúlva uralja a városról alkotott képzeteket.

A víz már anyagában is sajátos, s a földtől eltérő minősége révén is metaforák és szimbólumok forrása. A szolid földdel szemben cseppfolyós, bár alakját és halmazállapotát szüntelenül változtatja, anyagában mégis azonos. A merev épületektől eltérően könnyen szétválasztható, majd tovasodródva, újraegyesülve megint folytonos. A víz kontrasztjai révén különös. Átlátszó, miközben mélységével arányosan saját anyagát is

egyre inkább látta; visszaveri a fényt, miközben azt is látjuk, ami benne van; bele-nézve meglátjuk magunkat, kívülről szemlélve is benne vagyunk. Vízében elmerülve körülöleli testünket, elringat, arcunkon végigfolyva simogat; nem mi a vizet, az tapo-gat ki bennünket. Egy-egy cseppje is képviseli az egészet, a csermelyből, szökőkútból szétspriccelő vízcseppek ugyanúgy megtörik a fényt, hűsítenek, csobognak, dúsítják és üdítik a levegőt, mint a teljes együttes.

A víz minden esetben, minden formájában összetett, a sima felszínű vízben is vib-rálnak a részletek. A lassú folyású folyónak is van taraja, a kis csermely teteje fricskák-kal teli, a végtelen tenger hullámai és különösen a szökőár a partnál robban, a felcsa-pó tengerár szembesít a monumentálissal.

A víz különös vonzóerejéről szól a vallás, a mitológia, a népmese. Éden kertjének négy folyója, az özönvíz, a Mózes mentő folyó, a Vörös-tengeren való átkelés, Jónás a cetben, vagy mint a megtisztulás jelképe, a vízre való utalás ezer formában jelenik meg a tórában és a Bibliában. A víz más népeknél, más vallásokban is része a rítusnak, mint a mohamedánoknál a dzsámiba lépés előtt a lábmosás, a szenteltvíz a névadásnál, a rituális fürdés, a vízben való elmerülés Fekete-Afrikában. A tiszta vízhez a megtisztu-lás tartozik. Már Homérosz leírja a vízzel kapcsolatos rituális szertartást az ILIÁS-ban, ahogy a görögök jobb kezüket a medence vizébe merítették templomba lépés, áldo-zathozatal előtt. Ahogy valamikor a Jordán-folyóban, ma is a Gangesz vízében meg-merülve keresik a hívők az öröklétet, az örök üdvösséget, a bűnöktől való megtisztu-lást vagy a testi gyógyulást.

A víz felszíne széttöredezik, tükre megmásítja a valóságot, felszínén egy ismeretlen vi-lág vízióját fedezzük fel. Mélysége vonz, a halálról beszél, benne elmerülve újjászüle-tünk, egyszerre tavasz és elmúlás, az élet forrása és az örök nyugalom. A víz tükre fél-rerajzolt vonalaival, mélyébe rejtett, homályos foltjaival provokálja a képzeletet. A gö-rög mitológia szépséges Narkisszosza egy forrás vizébe pillantva saját tükörképébe lett szerelmes: ez volt Nemeszis büntetése, amiért az ifjú elutasította Ekhó és más hegyi és vízi nimfák szerelmét. A népmesében a falusi kislány tóba nézve akarja jövőjét meg-tudni. János vitéz a tótól – „*melyben az élet vize árad*” – reméli, hogy a beledobott virág-szál varázslatára visszaadja „*szép szerelmes Iluská*”-ját. Más történetekben a szirének, mint Lorelei, a teuton legenda sellője énekével csábítja halálba a tengerészeket. A jö-vőt megmutató, halált okozó, csodateremtő víz átminősíti a dolgokat. Beletekintve azt reméljük, hogy vágyainkat viszontlátjuk a vízi képben. A vízhez minden esetben vala-milyen nagy titok fűződik.

A víz tükre a valóság helyett, az átalakított képben valami olyasmit sejtet, amit nélkü-le nem látnánk. A környezetét visszatükröző vízi kép felbontja a teret. A perspektivi-kus látvány helyett a saját és a visszatükrözött képek egymás mögötti többsíkúságában az ismert dolgok elvesztik megszokott helyüket. A harmadik dimenzió mellé beúszik az illuzórikus. A megmásított valóságot látva az emberi képzelőerő elkalandozik, s a kép más lesz attól is, amit beleképzünk. A prózai szárazfölddel szemben a „földön-tüli” víz költői.

A városi vizek, tavak, kutak, folyók is költőiek, mert a visszatükröző víz felszíne nem egyszerűen ismételt, benne az átalakított homlokzat, faszor, partfal jelenik meg feje te-tejére állított, eltorzított, átszínezett formában. E kettőzéstől a víz is, a környezet is gy-a-rapszik, ahogy az eredeti környezetet képmásában megnyújtva, a homlokzatokat

összetörve, a maga megrezenő felszínén felaprózva, egy új vízióznak megfelelően újra összerakja. A víz mint tükör egyszerre saját maga és más, környezetét megmutatva és megmásítva válik egyedí, városi szépségek forrásává.

De nemcsak látszik és nemcsak látszat, hanem láttat is, lehetővé teszi, hogy a mögötte levőt is lássuk. Nem takar el épületeket, nem iktat ki látványokat a távolabb fekvő panorámából. Egyszerre lehet látni és fölötte ellátni. Ritka városképet formáló tulajdonsága, hogy úgy ad hozzá a meglévőhöz, hogy nem vesz el belőle semmit.

A város vizei attól is jelentősek, amit tagadnak, ott jelennek meg, ahol megszakad a városi tömegek folytonossága. A város házrengetegében törést okozva az épületek között széles űrt, hiányt teremtenek. Napjaink városait, fejlődésük mai trendjét egyre inkább a városi folytonosság megszakítása, a hiány kezdi jellemezni: a szétszórt magánházak közötti üres területek, a lebontott házak helyébe került, kiszélesített autópályák, a föld alá süllyesztett közlekedés, közműhálózat, a láthatatlan légi utak, a kommunikáció virtuális vonalai. Ellentmondásos a fejlődés: míg a belváros a magasságkorlátozások ellenére is továbbzsúfolódik, addig a városmagtól távolodva az épülettömegekkel szemben a hiány, a nem látható, a nem megfogható jelentősége szüntelenül nő. A vízzel kapcsolatos hiány viszont minden esetben többlet.

A víz okozta szünet azonban nem egyedül a tömeglátvány hiányából adódik, ahol megjelenik, ott a város megszokott zaja is elmarad vagy legalábbis alábbhagy. Vízközelben a csend megakasztja a város zaját, s a víz csobogása jobban lesz hallható. A víz más szempontból is barikád, ahol gyalogos és jármű elakad, ahol az újabb hiány útváltoztatásra kényszerít. Egyesek hidat keresnek, mások közlekedési eszközt váltva vízre szállnak. Megváltozik az ember kinetikai élménye.

A víz városkaraktert formáló képessége nem egyszerűen a hiányból, az épületek közötti üres térből adódik. A víz a szárazföldnek nem egyszerűen ellentettje, de kiegészítő párja is. A víz a természetet képviseli – még gátak közé, medencébe szorítva is – az ember teremtette művel szemben. A városok magasba emelkedő építményeivel ellentétben a víz elterülve, néhány kivételtől eltekintve vízszintesen hívja fel magára a figyelmet. Másrészt a mozdulatlan épületekkel szemben a víz minden részlete szüntelenül változik, még az állóvíz is hullámzik. Színe is folytonosan más, habja, taraja, szennye, mélysége, tükre szüntelenül újraszínezi. Mint tagadás, mint környezetétől eltérő lesz egyedí.

Nemcsak a víz módosul a környezettől, fordítva is áll a függés. A házak árnyékvetésével szemben a víz fényt szór környezetére. Nemcsak tükörkép, hanem a sugarakat visszavetve átfestí a látványt közvetítő közeget, a levegőt; kápráztat, átszínezi a házakat, kékít, kifényesíti az ablaküvegeket, a bádogtetőket, sőt a fény visszaverésével oda is elviszi a nap megtört sugarait, ahová nélküle nem jutott volna el, fényt vet a különben árnyékos felületekre. A víz közvetve is átformálja a környező világ képét.

A víz jelenségeit befolyásoló tényezők is rendszeresen változnak. Más a folyóvíz, ha árad, s más apadáskor, más szélcsendes időben, mint viharban, más, ha sekély a medre, mint ha mélyen fekszen a feneké, más, ha szétárad a fővényen, mint ha sebesen sodorna a folyama, más, ha egyenes a partvonala, mint ha folyton kanyarogva fordulna iránya. Az állóvíz is más, ha friss a vize vagy ha szennyezett, attól is függ, miként szabályozzák vízének nyomását, s attól is, hogyan tartják kordában a medencébe visszazuhanó cseppeket. Másnak látjuk akkor is, ha a napfelkelte s nem a naplemente van mögötte. A víz mindig másképp jelenik meg előttünk.

Az embert nem egyszerűen a víz, hanem a víz és a föld találkozása izgatja, a határ-

vonal, melyről hol úgy tűnik, hogy elválaszt, hol úgy, mintha összekapcsolna. A vizet s a tőle elváló szárazföldet az emberi szem újra egyesíteni akarja. Az ember vágya, hogy hasonlítson és különbséget tegyen, a természet két különböző eleme között mérlegeljen. A kéket és a barnát, a folyékonyt és a szilárdat, a vízszintest és a kiemelkedőt összeveti, s a merev elválasztásban vagy a fokozatos átmenetben, a kiegyensúlyozott vagy feszültséggel telített kapcsolatban keresi a drámát vagy a feloldást.

A várost szervező víz

Az ókori Egyiptom építészetét a tengelykeresztben alapuló rendszer határozta meg. Az egyik főtengelyt, az észak–délit a Nílus rajzolta le a földre, míg a másikat, az erre merőleges keresztalkotót, a kelet–nyugati irányú tengelyt a nap járása az égre írta fel. Az első vonal fizikailag is létezik, míg a másik, a nap görbe pályája csak vetületében és képzeletben van jelen, látható pontjait gondolatban kell kiegészíteni. Hogy ténylegesen vagy látszólagosan jelenik meg a két tengely, egyre megy, a természet e két eleme uralkodik a Nílus térségén. A természet adta tengelyek a földet választják el a víztől a partokon, s az eget és földet osztják fel két-két féltékére, együttesen, egymásra merőlegesen. Az ókori Egyiptomban minden jelentős, ember teremtette építmény, királysír vagy templomegyüttes e természet adta koordinátákhoz igazodott.

A víz másutt másképpen, települést meghatározó elem. San Franciscót három égtáj felől négyzetbe zárja a tenger és az öböl, s csak a negyedik, déli határt húzták meg a térképen önkényesen, egyenesre, gyakorlatilag a domboldalakon föl meg le. Amszterdamot egy másik geometrikus rendszer jellemzi, az egymást követő, egyre nagyobb sugarú félköríves csatornarendszer, míg Bécsot szeletekre vágja a Duna és a hozzá tartozó csatornarendszer. Ahol akár a folyó, akár az öböl elhelyezkedése, partvonala nem geometrikus, ott is jelentős, várost meghatározó tényező lehet, mint a Londonon átfolyó Temze, vagy másként a két tengert összekötő tengerszoros, a Boszporusz, s a belőle kitüremelő Aranykürt Isztambulban, vagy a Velencét keresztül-kasul járó lagúna-hálózat. Minden városban másképp karakteralkotó a víz, és minden helység másként építi be életébe a vizet.

De hasonlóan szervez kis léptékű formában is, kisebb településeken is, például amikor a falu kútja a lakosság találkahelye volt, vagy a falu szabadtéri mosómedencéje, ahol mosás közben pletykálni is lehetett. Ritka az olyan helység, ahol a víz láthatóan, a felszínen valamilyen formában nincs jelen, mint például Jeruzsálemben, ahol az eredeti hely kiválasztása, majd Dávid király városának alapítása, föld alatti forráshoz, a Gibon-forráshoz kötődött.

Válhat a város főeseményévé, mint egyedi szervezőelem, mely maga köré gyűjt épületeket és akciókat egyaránt, de lehet mellékesemény is, mint a Párizsban jelenleg helyreállított századfordulói ivókutak, vagy mint a szökőkutakkal összekötött vízmedencék rendszere Rómában, melyek pontról pontra követhetően, sajátos karakterüknek megfelelően emlékeztetnek a meglátogatott városra. Minden víz a maga módján, különféle módon szervezi városa életét.

A folyam a városban

„Ha azt akarom érezni, hogy Párizsban vagyok – mondta egy barátom –, lesétálok a Szajnához.” A látogatók elsőként a folyót keresik fel, hogy megértsék a város rendszerét, onnan kiindulva tájékozódnak s veszik szemügyre a város nevezetességeit. A víz nemcsak magához vonz, hanem kezdőpont is, eligazít és elindít.

A folyókra is el lehet mondani, hogy mindegyik másképp szervezi városát, más lesz a jelentősége. Egyes folyók végigkanyarognak a városon, mint a Prágán átfolyó Vltava; az Aare befogja Bern központját, vagy hasonlóan a Pó és a Dora folyók körülvesszik Torinót. Egyesek éppen ellenkezőleg, egyenesen kettészelik a várost, erre példa Budapest.

A hegyszoroból kiszabaduló Duna szélesen ereszkedik le, hogy keresztülvágjon a városon. Megérkezése ünnepély. A városban minden hozzá igazodik, maga mellé rendeli a lapost és a dombokat, valamint a két partján felhúzott házakat. A Duna Budapesten nem a város részeként él, hanem a két városrész él a folyó két oldalán. A Duna medre a város markáns tengelye, ehhez igazodik minden kör- és sugárút. A Dunához képest minden más mellékesemény. A Duna azonban kettévágva a várost egyben akadály a egységes vérkeringésnek. Inkább elválaszt, mint egyesít. Az utólag egyesített két város ma is külön életet él. A Duna barikád, csak a szemnek kedves, nem a kapcsolatoknak.

Míg a Duna partvonala Budapesten – partonként más okból – egységes látványt nyújt, addig a Szajnáé pontról pontra, ahogy fordul, úgy változik. Nem azért, mert annyival változatosabb, sőt, hanem mert a túloldalról nézve a közeli, jól kivehető látványban mindig egy-egy részlet az uralkodó elem. A Szajna másik sajátossága, hogy kanyarja folytán még a partokról is, hosszában is rá lehet látni. A kép csomóba gyűjtött. A legtöbb esetben a két part egyidejűleg, együttesen is látható.

A Szajna jóval keskenyebb budapesti társánál, így a két oldal partjainak közelsége révén nem elválaszt, hanem egyesít. Érdekes megfigyelni, hogy áradás alkalmával az alsó rakpartot is elöntő víz hogyan alakítja át a folyó jellegét. Ilyenkor a két part közötti távolság az eredeti harmadával is kiszélesedik, s a hirtelen terebélyessé vált folyó már a Duna feladatát tölti be, inkább elválaszt, mint egyesít. A Szajna mérete, úgy tűnik, határeset, mely áradástól, szélességváltástól függően változtatja arcát és a várost meghatározó jellegét.

Ezzel szemben hiába kanyarog a Rómán átfolyó Tiberis, nem tölti be sem a Szajna, sem a Duna szerepét, pedig a város térképét tanulmányozva a Tiberis vonala sok szempontból hasonlít a Szajnáéhoz. Igaz, valamivel keskenyebb és kanyargósabb. Ettől még, akárcsak a Szajna, egyesíthetné a várost, de nem teszi, mert a sekélyes víz elűnik a meder mélyen fekvő fenekén. Vize csak közvetlen közléről látható, messzebből azt gondolhatnánk, hogy lesüllyesztett, mélyebben fekvő utca. Medre fölött akadálytalanul elnézünk. A folyam nemcsak a szemnek, de a lábnak sem akadály, az átkelés a sűrűn épített hidakon könnyedén történik. Ezek a hidak olyan helyzetben egyesítenek, amikor a folyam alattuk nem választotta szét a várost két félre. A Tiberis medre szinte víz nélkül, a víz minden sajátossága nélkül, a víz tükröződő, vibráló felcíne, az egyenletes hömpölygésből áradó nyugalom, a csapódásból, torzalkodásból adódó csobogás, csivitelő zaj nélkül a Szajnánál kevésbé városképet formáló tényező.

A fent felsorolt példákkal szemben vannak olyan folyók, amelyek több egymás melletti mederben, hol elválva, hol egyesülve, szigeteket alkotva, feldarabolva a terepet folynak át a városon. Ilyen például a Spree Berlinben, mely az előzőknél is keskenyebb, de ágai szétválva, csatornákkal és a Tiergarten tavaival közösen keresztül-kasul szelik át a várost. Nem szigeteket zárnak maguk közé, hanem elveszve csalinkálnak a szárazföld különböző részei között. Emlékezetünkben úgy él, mint Berlinnek rendszeresen felbukkanó üde foltja, rendszeresen visszatérő, frissítő esemény az épületrengeteg közepette.

A csatornák és a lagúnák városai

A hajózható csatornák városai közül a legismertebb Amszterdam, ahol a víz nem egyszerűen a város szervezője, a csatornarendszer maga a város. A félkörös rendszer – a kettős, vízi és földi utak egymás mellett –, valamint a sugárirányú utcák a csatornák fölött átvezető hidakkal (összesen ezer híd) pillanatok alatt áttekinthetővé teszik a város szerkezetét. Az ívek irányváltoztatásából következtethetünk a város centrumára is. A csatornarendszer a város szövete, ahol a körutak (valójában szegmentek) vízből vannak. Budapesttel összevetve mintha a Dunától a Dózsa György útig mindenhová vízben is el lehetne jutni. Most tervezik, hogy a belső területekről kiltják a magánkocsik használatát, és nagymértékben korlátozzák a helyi teherforgalmat is. A vízi közlekedés szerepe megnőhet.

A csatornarendszer, valamint a fölhúzható hidak már ma is akadályozzák és csillapítják a forgalmat. Napjainkban a vízi élet békéje mégis együtt él még az úttesten zajló kocsiforgalom mozgalmasságával. Maga a vízi élet is, a hajóházak a vízben, a hajóforgalom, nemcsak békés, de izgalmas is, a város egyszerre eleven és csendes. Éppen e kettősség a város legfőbb igézete.

A lagúnák városában, Velencében a víz szerepe több is meg kevesebb is, mint Amszterdamban. A várost minden oldalról körülvevő öblön belül száz lagúna járja át a várost, a legkülönbözőbb alakzatokra bontva fel a „szárazföldet”. A lagúnák nem igazodnak valamiféle geometrikus rendszerhez, mert kanyargós alakzatukat a természetnek, a zátonyok között kimaradt területeknek köszönhetik. A főszigetek további szigetekre bomlanak, s a szigetrendszer 117 földrészről áll. Valamikor e szigetek egy része helyén víz fedte el a zátonyokat; a cölöpökre és a cölöpök közé került mészkő alap és föld utólagos. Közlekedni gyalog kell, járművel csak vízben lehet. Velencében minden a vízre épült. A víz azonban nemcsak alattunk van, zaja, szaga, látványa belénk ivódott. Velencében az élet minden vonatkozásában a víztől függ, de bonyolult szövetében könnyen elveszünk, míg Amszterdamban a kevesebb is vezérfonalként él bennünk.

Amszterdam és Velence vagy a hozzájuk hasonló vízi utakkal átszótt városok igézesebbeknek tűnnek, mint a szárazak. A vízi többlet fölényt jelent. A geometrikus Amszterdam és a szabálytalan Velence más és más módon. Mégis, közös elemük, a víz újfajta asszociációkat vált ki a szemlélőből. Selymesebb anyaga, ahogy szemünk előtt elfolyik vagy ahogy tekintetünk a felületén elcsúszik, szemben a házak részletező elemeivel, amelyek marasztalnak, fogva tartanak, másfajta élményt vált ki belőlünk, gondolataink könnyen elkalandoznak. Vagy a vízi élet élénk és vidám életformája, a megszokott utca/ház együttestől eltérő mozgalmassága vagy éppen nyugalma újabb percepciók réteget helyez el emlékezetünkbe. A szembetűnőbb és emlékezetesebb vízi rendszerek megduplázzák a szokásos városi élményt.

A tenger

San Franciscóban az öböl és a tenger a városon kívül van, a földnyelv csúcsán fekvő városon belül látványként szinte hiányzik a víz, nem tartozik a város élményei közé. Nem tükröz, nem botlunk bele, nem frissít, nincs. Ezzel szemben a várost három oldalról körülölelő tenger és öböl látványa a város dombvonulatairól látható panorámában minden esetben benne van. A víz a városon kívülről definiálja a várost. A várost körülhatároló víznek állandó jelenléte van, ha nem látjuk, akkor is. A tenger és az öböl a dombhullámokkal együtt vált a város jelképévé. A várost leggyakrabban ismertető plakáton nem a város, hanem a tenger, az öböl és felette a Golden Gate híd szerepel.

San Francisco ellenpéldája Stockholm, ahol a víz a város központjában terül el, s így lényegében a várost a központban városiatlanítja. Negatív városközpont jött létre, ha központon valami sűrűt, gyűjtőelemet, találkozási pontot értünk. Ebben az esetben a város veszi körül a vizet. Kifordított San Francisco. A városgyűrű középpontjában a víz a nyugalom, a semlegesítő elem. Mindkét esetben nem annyira a víz maga, mint inkább partvonal az, ami meghatározza a várost.

Vízi jelenségek – a tájékozódás pontjai

Ismeretlenül érkező egy városba, elsősorban a kimagasló pontokat keressük, hogy tájékozódjunk, mint az Empire State épületét New Yorkban, mint a Fernsehturmot az Alexander Platz közelében Berlinben, vagy Rómában a Capitoliumot, és így tovább. De igazodhatunk terekhez is, mint Londonban, vagy folyóhoz, mint a városközpontot hurokként körülölelő Bernben. A vízszintes, a megszakítás is, ha jelentős, irányítóvá, eligazító hellyé válhat. De nem minden esetben. A Bécszet többszörösen átszelő Duna-ágak, csatornák rendszere félreesik, nem segít a tájékozódásban. Sőt azokban a városokban sem válnak minden esetben a tájékozódás kiindulópontjává, amelyekben a vízi rendszerek a város szerkezetét meghatározó tényezők.

Így például Amszterdamban, ahol a város egészét behálózó geometrikus csatorna-utcák rendszere nemcsak eligazít, de bizonyos zavart is okoz. A kívülről indulóknak kedvez a minta, mert mind a körívek, mind a sugárutak a centrum felé irányítanak, de a központból elinduló számára a kivezető utak sugárrendszere – a párhuzamosostól való legkisebb eltérés esetében is – távolabb már félrevezet, eltérít utunkban. A tájékozódás nem alapozható kizárólag a mindent behálózó vízi szövetre.

Még inkább áll ez Velencére, ahol a szabálytalanul kigyózó lagúnák sokaságában, labirintusszerű káoszában a Canale Grande mindent meghatározó jelenléte ellenére is elveszünk a melléklagúnákban. A szövevény olyan bonyolult, hogy amint elhagyjuk orientációnk kiindulópontját, a Canale Grandét, a váratlan törések, fordulatok következtében a vízi utak az ismeretlen számára útvesztővé válnak, s a cikcakkos szövetnek csak töredékeit fogjuk fel. Mindez nemcsak a lagúnák bonyolult szövevényéből adódik, hanem a városszerkezetből hiányzó hierarchiából. Az értékrendszer nélkül egymás mellé rendelt csatornák nem segítenek a tájékozódásban. Velencében egy idő után a főeseményre, a Canale Grande fekvésére már nem emlékezünk. A velencei vízi rendszer közlekedtet, de nem tájékoztat, inkább eltájol. De éppen ez a vízi rendetlenség bájolja el a látogatókat.

Félrevezető a San Franciscót U alakban körülvevő öböl és tenger kerete is. Ha a partvonal fordulópontjaihoz, lekerekített sarkaihoz érünk, a jól áttekinthető, derékszögű, hálós utcarendszer ellenére is zavarba jövünk. A sarkokon az előbb még a vízzel párhuzamosan fekvő utca váratlanul szembekerül a vízzel, hirtelen nem tudjuk, északra megyünk vagy kelet felé. A városon kívülre eső öböl fordulata jelentősebb, mint a belső utcarendszer egyébként világosan áttekinthető szöveve. Kevésbé félrevezető az Aare folyó Bernben, mert jóval kisebb területet foglal magába, így könnyebben megadja az áttekintés lehetőségét. Minden esetben városon kívüli tényezőkkel együtt éljük át a város belső rendszerét.

Bár az eltájolódásból nemcsak zavar, hanem izgalom is születik. Élvezzük a bolyongást, a középkori városok rendetlen utcarendszerében kíváncsian indulunk felfedező-utakra. Az elveszéssel járó izgalom fokozza az élményt. Legalábbis egy ideig. Amíg tudjuk és emlékezünk rá, hogy valahol ott, az útvesztők végén, ott lesz az a városi főútó-

ér, amelyik jelzi az útirányt, újraéleszti tájékozódási készségünket, s visszaadja biztonságunkat, addig szeretünk játszani az ismeretlennel. Így a vízi rendszerek is, bár gyakran megzavarják tájékozódási ösztöneinket, emlékezetünkben élve mégis biztonságot adnak. Ezekben a városokban mindent a lagúnákhoz, illetve a csatornákhoz képest mérünk.

A víz tájékoztató szerepe nem attól függ, hogy szétszórtan vagy összefüggően jelenik meg, illetve szabályosan vagy szabálytalanul szervezi-e a várost. Az egyetlen hosszanti vonalként felbukkanó víz is lehet a város szerkezetét meghatározó és tájékoztató elem, mint a Budapestet átszelő Duna, mely megszabja az utcák rendjét, a város körös és sugárutas szerkezetét, a városban mindenütt a Dunának ehhez az egyenes tengelyéhez igazodva tájékozódunk. Manhattan esetében a szigetet határoló két folyó az orientáció kiindulópontja, s az utcák rendje a két folyásirányt követve, azzal vagy párhuzamosan futva, vagy derékszöget bezárva alkotja a város szövetét. E hálós rendszerben, az avenue-k és az utcák alá- és fölrendelt szerkezetében még elveszhetnénk, ha a Hudson és az East River két oldalról szorító egyenesének vagy a látványa, vagy akár az emlékképe nem irányítana.

A víz tájékoztatóképessége a város egészére kiterjedően attól függ, hogy milyen mélyen ágyazódott belénk a látványa, s emlékképe ott is velünk van-e, ahol már messze magunk mögött hagytuk. A víz horizontálisa nem ugrik ki környezetéből, a legtöbb esetben a nem látható folyó vagy tenger mégis támpont, mert jelképként, tájékozódásunk képi kiindulópontjaként is útbaigazít. Hozzá igazodva érzékelnünk tartózkodási helyünket.

Várost ékesítő víz

A víz azonban nemcsak a csatornaszövetű vagy szigetközösségekből álló városokban lehet szüntelenül jelen. A víz megjelenik várost szépítő elemként, anélkül, hogy a várost meghatározó szervezőerővé válna. A Villa d'Este gravitációra épülő szökőkutas rendszere uralja a képet, de nem szervezi meg sem a város, sem az emberek életét. Rómát járva rendszeresen beleütközünk a kutakba, anélkül, hogy a városban ezekhez igazodva tájékozódnánk. Berlinben a Spree sem összefüggő jelenség, mégis hol itt, hol ott felbukkanva, csatornákkal, tavakkal kiegészülve a város jellemzőjévé válik, anélkül, hogy bármely eleme is kiindulóponttá lenne. E szétszórt jelenségek nem szerveznek, nem tartoznak a város legfőbb elemei közé, nem válnak szükségszerűen a város legfontosabb szimbólumaivá, mégis a város fontos karaktert adó tényezői lehetnek.

A horizontális nyugalma

A természetben a víz sokféle formájával találkozunk, hol állóvíz, hol zuhatag, van, amikor játékosan fodrozódik a felszíne, máskor haragos szökőárként fölénk emelkedve fenyeget. Lehet a víz vidám és haragos, sötét színű vagy világos, csendes és dübörgő, a víz anyaga és jelenségei a legkülönbözőbb formákban és módon váltják ki az emberi rezonanciákat. A mozdulatlan víz csendje nyugalmat, viharos dinamizmusa félelmet kelt, a tovaflowó víz magunkra hagy, múltat idéz, végtelensége képzeletbeli utazásra, kalandra csábít.

A városok vizei szinte mindig a csendesebb fajtához tartoznak, szintjük lényegében horizontális, akár áll a víz, akár elfolyik a szemünk előtt. Hatása is más, a lustán hömpölygő, halkán csobogó víz hangja megnyugtat, míg a sebes sodrású, vibráló vagy a felszökő, csapongó víz élénkít és izgalomba hoz, de sohasem félelmetes. A továbbfo-

lyó vizet nézve úgy érezzük, mintha belsónket is végigjárva simogatna. Mozgása vágyat kelt, utánanyúlnánk, megragadnánk, de „*mint vízesés önön robajától, elválsz tőlem és halkan futsz tova*” (József Attila: ÓDA). Mennénk vele, de csak gondolataink követhetik. Sejtelmesebb, titokzatosabb, mint egyéb, tárgyyszerűbb városalkotó társai.

A nagy állóvizek, tengerek, tavak esetében más az élményünk. Messzire láthatunk, s az eget a víztől elválasztó horizont a távollévőt, a valószínűtlent idézi. A végtelen térből az idő is végtelenné válik, képzeletünkben időben is messze járunk a mától, a mai valóságtól. A távlatpontban minden konkrét eltűnik, a végtelenben nincs már esemény. A felfoghatatlan végtelen megengedi, hogy saját képzeletünket vetítsük a tájra.

A végtelenbe nézés megnyugtatja a szemet. A víz hosszan elfekvő felszíne békét áraszt. A vízszintes vonal önmagában is a pihenés, a kiegyensúlyozottság jelképe. De nemcsak a horizontális, hanem az állóvíz mozdulatlansága vagy a lassan folyó víz lusta mozgása is a nyugalom érzését kelti. Minél szelídebben folyik a víz, annál inkább elcsendesülünk, minél komótosabban terül el a parton ideiglenesen szétterülő habzó széle, annál inkább elmerengünk. Az az érzésünk, hogy a víz oldja a bennünk felgyülemlett feszültséget.

A vertikális játék

A városi sziluettekhez általában a függőleges elemek tartoznak, ezekhez képest a víz horizontálisa sok helyütt mellékeseménynek minősül. Mégis minden függőleges a horizontálissal összevetve kap jelentőséget, magasságát és mélységét a vízszinteshez képest mérik. S bár a városi víz felszíne általában belesimul a horizontálisba, ritkábban, de előfordul az égre törő, felszökő vízszöglet vagy, éppen ellenkezőleg, a vízesés. Ezek mind mint kivételek nevezetesek, mint a Canal St. Martin zsiliprendszerénél leszakadó víz Párizsban vagy mint a Viterbo melletti Villa Lante (Bagnalia), a domboldalon fekvő pápai nyaralóhely gravitáción alapuló szökőkútrendszere. A víz mesterséges szökőként feltörhet az ég felé a természetes gejzír városi társaként. Rábukkanunk parkok vízmedencéjéből felspriccelve vagy, mint a hamburgi Alster esetében, a tóvá kiszélesedő folyóból kilöve, a város egyik jellegzetességévé válva.

A feltörő víz az erő, a gravitációval szembeszálló lázadó energia szimbóluma. A medencéből kilövellő víz a születés metaforájává vált. Újabb izgalmas megoldás a párizsi Citroën park bonyolult vízi kompozíciója, ahol összetett, számítógéppel kalkulált, organizált, a felspriccelő vízzel játszó szökőkút-komplexumot hoztak létre. A száz csapból kiszökellő víz váltakozva felcsap és leereszkedik, soronként máskor és más magasságig. Bonyolultan koreografált vízi tánc. Városaink szökőkútjai, a medencékből magasba törő víz sugara, a felszökő víz dinamikus játéka s vele szemben a horizontális víz békéje egyszerre keltenek egymással ellentétes élményt.

Százféle hatást vált ki belőlünk a víz. De nemcsak a látványa, mozgása, hanem a hangja is. A zuhatagé, a csobogó vízé, a szelíden csordogálóé, mind másképp és másképp. Általában a hang, a látvány és a mozgás egyszerre hat fülre, szemre, bőrre, idegekre, s együttesen váltja ki a hatást. A különféle módon bennünk előidézett élmények rendszerint egymást erősítik, de nem minden esetben. A koszos víz búza a kellemesen hangzó csobogó víz hatása ellen dolgozik. A zajos nagyvárosokban gyakran alkalmazák a vízesés zuhogó hangját „white sound”-ként a nemkívánatos zajok ellensúlyozására. Így a New York-i Pailey Parkban a vízesés főfeladata az utcazaj kiküszöbölése, s csak másodsorban látvány, hogy a forgalmas Midtown miniparkjában idegeiket nyugtassák ebédszünet alatt a környék dolgozói.

A városi vízesések, szökőkutak ráadásul megmozgatják a levegőt, szellőket indítanak útjukra. A víz körül frissebb, dúsabb, tisztább lesz a levegő. A szökőkutak szétszpriccelő cseppei hűsítik a levegőt, a szétrebbenő víztöredékek frissítik a kutakat körülülő bőrét, játékok csitítják az idegeket, zsongít, simogat. A víz felszínéről visszaverődő sugarak hatására a napozók jobban barnulnak. A medencék és kutak parkok és terek fókuszpontjaként maguk köré gyűjtik a pihenésre vágyókat.

A víz akkor is lehet drámai, amikor láthatatlan. F. L. Wright a „Vízésés-házat” (Kaufmann Residence) úgy tervezte meg, hogy a ház alá került zuhatagot belülről ne lehessen látni, csak hallani. Csobogása a ház minden pontján jelen van. Csobogó hangja kellemes, miközben látvány nélküli hangja izgatóbb. Wright zsenialitása éppen abban volt, hogy el merte rejteni a szemnek szép vízesést, és annak látványa helyett hangjára építette a hatást.

A víztől valami olyasmit vár a városi ember, amit az idők során elvesztett, a kőrengeten belül a természet egy darabját akarja viszontlátni és hallani. A rohanó, lüktető idegzetű metropolisokban a nyugalom pontjait akarja megteremteni, a zsvaj közepete a csend szigeteit. Az általa produkált zajt szeretné a természet visszacsalogatásával csökkenteni, semlegesíteni vagy helyettesíteni. A víz szerepe olyan kis csendszigetek létrehozása lenne, ahol a zaj folyamata megszakad. Csend kell ahhoz, hogy újra hallani lehessen az ember számára kedvező hangokat, a kiszorított természet hangjait. A víz erre is lehet felelet.

Ülkei Zoltán

MESÉK A VÖLGY FELETT

Öt-hatéves-forma lehettem, amikor meggyőződésemmé vált, hogy a felhők a kéményfüstből keletkeznek. A füst felgomolyog, s ott felhővé áll össze. Elgondolásomba azonban mindaddig vegyült egy arasznyi kétség, amíg saját szememmel nem láttam a dolgot. November volt. Egy horgas kémény (talán valami gyáré lehetett) vaskosan ontotta a szürkeséget, s annak folytatásaként az égbolton ott terjengett a szürke felhő. Némán bólintottam: ez az. Elégtétellel töltött el, hogy az élméletemet igazolva látom. (Nem ütött szeget a fejembe, hogy miképp lehetnek felhők nyáron is, amikor nemigen szoktak fűteni. Talán, mert a hegy túloldalán, amerre a távolsági buszok jártak, a Borsodi Vegyi Kombinát kéménye szakadatlanul ontotta a sárga bűdösséget – ezt a széljárás tíz esztendő alatt mindössze kétszer sodorta be a városba, merő köhögési rohammá változtatva a roncsolt testű Kazincbarcikát. Az a tény sem keltette fel a gyanúmat, hogy sárga felhőt jóformán sohasem látni az égen. Kezdő teoretikus voltam.)

Nagyjából ugyanekkor ismerkedtem meg a lecsavarható fejű kaucsukbabákkal. Hittem (mint a legtöbb gyerek), hogy az ember belül hasonlóképpen üreges. Mindazonáltal látni szerettem volna a tényeket. Napokon át forgattam a szemem, hogy valamiképp be tudjak tekinteni a testem belsejébe. Nem sikerült. Később azzal nyugtattam magam, hogy odabent bizonyára sötét van, s amúgy sem látnék semmit. Még később kitaláltam, hogy ha tágra nyitom a számat, akkor a résen át mégiscsak beszűrődhet annyi fény, ami mellett már el lehet kezdeni a vizsgáldást. Ez írá-